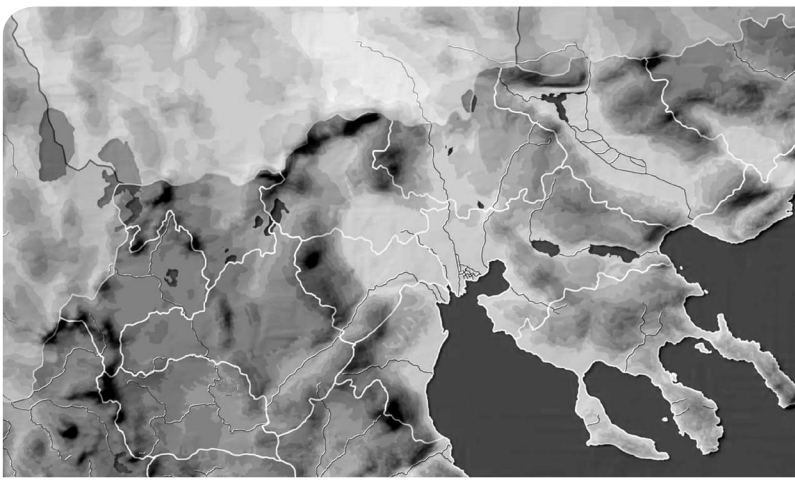
Η Αρχαιολογία της Σαμαρίνας και της περιοχής της - Η έρευνα του 2009

Νίκος Ευστρατίου
Paolo Biagi

Το ερευνητικό πρόγραμμα του ΑΠΘ στο βορειοδυτικό ορεινό τμήμα του Ν. Γρεβενών συνεχίστηκε και το 2009 με εντυπωσιακά αποτελέσματα και εκπλήξεις για την «αρχαιολογία» της περιοχής (Εικ. 1). Η βασική επιδίωξη του ερευνητικού προγράμματος ήταν ο εντοπισμός αρχαιολογικών ενδείξεων σε αλπικές περιοχές της δυτικής Πίνδου και πιο συγκεκριμένα σε τμήματα του Σμόλικα, όπως τα υψώματα που περικλείουν το ορεινό χωριό της Σαμαρίνας και ξεπερνούν τα 2.000 μ., αλλά και οι σχετικά χαμηλότερες ταράτσες του ποταμού Σαμαρινιώτικος και των ρεμάτων του που φτάνουν και αυτά τα 1.600 μ. υψόμετρο (Εικ. 2).

Οι λόγοι της επιλογής του συγκεκριμένου τμήματος του Ν. Γρεβενών για την επιτόπια έρευνα έχουν αναφερθεί σε προηγούμενες δημοσιεύσεις και σχετίζονται με την πολύ ιδιαίτερη «εθνογραφία» και «ανθρωπολογία» της περιοχής αυτής μέσα κυρίως από την παρουσία, μόνιμη ή εποχική, των Κουπατσάρων και Βλάχων κτηνοτρόφων, όπως γλαφυρά τους περιγράφουν οι παλαιότεροι ερευνητές Wace and Thompson στο γνωστό βιβλίο τους για τους «Νομάδες των Βαλκανίων» (1913), αλλά και πιο πρόσφατα ο γνωστός ιστορικός Ν. Hammond (1967). Η δική μας έρευνα αποτελεί τη συνέχεια μιας παλαιότερης αμερικανικής αρχαιολογικής προσπάθειας, που είχε προχωρήσει στην επιφανειακή κάλυψη των πεδινών και ημιορεινών περιοχών του νομού για τον εντοπισμό αρχαιοτήτων όλων των περιόδων (Wilkie and Savina 1997, 201). Η ιδιαιτερότητα της ερευνητικής προσπάθειας του ΑΠΘ ήταν ότι επικεντρώθηκε αποκλειστικά -και για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο- σε αλπικές περιοχές, δηλαδή σε χώρους πάνω από το λεγόμενο «ορίζοντα δασικής βλάστησης», που αγγίζει τα 1.700 μ. (Εικ. 3). Μια ακόμη πρωτοτυπία της έρευνας στην Πίνδο αφορά στο γεγονός ότι για πρώτη φορά τα ελληνικά βουνά βρίσκονται στο επίκεντρο μιας συστηματικής αρχαιολογικής τεκμηρίωσης

Εικ. 1.
Η περιοχή της έρευνας του ΑΠΘ
στη δυτική Πίνδο του Ν. Γρεβενών.

Εικ. 2.
Οι αλπικοί όγκοι στην περιοχή της Σαμαρίνας,
όπου διεξάγεται η επιτόπια έρευνα.

Εικ. 3.
Οι βουνοκορφές του Σμόλικα στην Πίνδο
και γύρω από το χωριό της Σαμαρίνας.

για το ρόλο τους στις ιστορικές εξελίξεις της Ελλάδας μέσα από διαδικασίες «ανθρωπογενοποίησής» τους, δηλαδή μετατροπής τους σε χώρους ανθρώπινης δραστηριότητας οποιασδήποτε μορφής, έκτασης και έντασης. Κυνηγοί, συλλέκτες καρπών ή ξυλείας, νομάδες κτηνοτρόφοι ή απλοί επισκέπτες κάποια στιγμή της παρουσίας τους στο βουνό άναψαν φωτιές να ζεσταθούν, ετοίμασαν το φαγητό τους ή έφτιαξαν εργαλεία, αφήνοντας τα ίχνη αυτά των δραστηριοτήτων τους στο χώρο. Τέτοιοι χώροι αποτέλεσαν το αντικείμενο της αρχαιολογικής μας ανάλυσης στην Πίνδο (Εικ. 4). Η επιτόπια έρευνα στην περιοχή της Σαμαρίνας στάθηκε γενναιόδωρη σ᾽ αυτές τις προσδοκίες μας και μάλιστα με τρόπο ουσιαστικό (Ευστρατίου, Biagi, Ελεφάντη Spataro 2003, 581, Ευστρατίου, Biagi, Ελεφάντη και Ντίνου 2004, 623, Efstratiou Biagi, Elefanti, Karkanas and Ntinou 2006, 415).

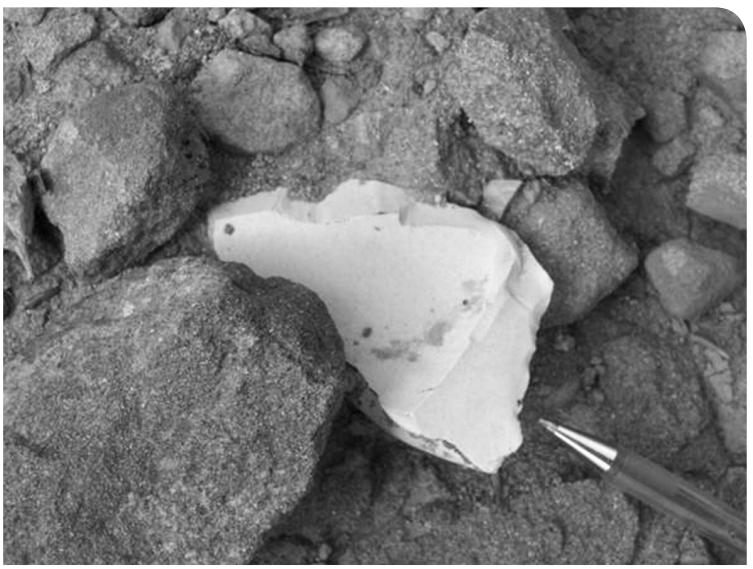
Τα πρώτα ευρήματα ήρθαν σαν έκπληξη από πολλές απόψεις. Ένα πλήθος από «θέσεις», δηλαδή «σημεία» στο χώρο, όπου οι τροφοσυλλεκτικές και κυνηγετικές ομάδες της Μέσης Παλαιολιθι-

Εικ. 4.
Χώροι στην ορεινή Πίνδο (εστίες),
που αποτελούν στόχους συστηματικής
αρχαιολογικής τεκμηρίωσης και ανάλυσης.

Εικ. 5.
Αρχαιολογικές
«θέσεις» ή «σημεία»
στην ορεινή Πίνδο.

Εικ. 6.
Διάσπαρτο αρχαιολογικό υλικό
(λίθινα εργαλεία) στην επιφάνεια
των «θέσεων» της περιοχής.

Εικ. 7.
Άποψη ανασκαφικής τομής
σε θέση της Εποχής του Χαλκού
σε αλπική περιοχή.

Εικ. 8.
Κεραμική
της Εποχής
του Χαλκού.

Εικ. 9.
Συλλογή απανθρακωμένων
οργανικών υλικών για ανθρακολογικές
(παλαιοπεριβαλλοντικές) αναλύσεις.

κής, 60000 τουλάχιστον χρόνια πριν από σήμερα, σταματούσαν για να κατασκευάσουν εργαλεία, να διατραφούν, να στήσουν ενέδρες για ζώα ή να ξαποστάσουν από το κυνήγι τους, βρέθηκαν σε πολύ μεγάλα υψόμετρα, σε αλπικές βουνοκορφές και σε περάσματα, σε χώρους όπου υπάρχουν φυσικές πηγές νερού, αλλά κυρίως πηγές πρώτων υλών (πυριτόλιθου) για την κατασκευή εργαλείων (Εικ. 5, 6). Χωρίς αμφιβολία ήταν η πρώτη φορά που αρχαιολογικά δεδομένα από τέτοια υψόμετρα στον ελλαδικό χώρο περιέγραφαν τα δεδομένα μιας απούσας από την ελληνική αρχαιολογική εμπειρία «ορεινής αρχαιολογίας» (Ευστρατίου 2008, 45).

Η ερμηνεία των δεδομένων από τα πρώτα χρόνια της επιτόπιας έρευνας στην Πίνδο ήταν αρχαιολογικά αποκαλυπτική. Αποδείκνυε ότι μικρές κυνηγετικές και τροφοσυλλεκτικές ομάδες από τα χρόνια της Μέσης Παλαιολιθικής αλλά και τις αρχές του Ολόκαινου -από τα 60.000 με τα 10.000 χρόνια πριν από σήμερα- περιδιάβαιναν τα βουνά της κεντρικής Ελλάδας ακολουθώντας, κυρίως, τις ψηλές βουνοκορφές και τα περάσματα σε υψόμετρα πάνω από τα 1.600 μ., αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα τα ποτάμια περάσματα, που μέχρι σήμερα πιστεύαμε ότι κυριαρχούσαν ως δίοδοι επικοινωνίας στις ηπειρωτικές περιοχές (Efstratiou, Biagi, Angelucci and Nisbet 2011).

Η ερμηνεία των δεδομένων από τα πρώτα χρόνια της επιτόπιας έρευνας στην Πίνδο ήταν αρχαιολογικά αποκαλυπτική

Σταδιακά η επιφανειακή συλλογή έδωσε τη θέση της στην ανασκαφική διερεύνηση μιας σειράς τέτοιων «θέσεων», η οποία με τη σειρά της απέδειξε ότι αυτές αποτελούν αρχαιολογικά παλίμψηστα μιας συνεχούς ανθρώπινης παρουσίας με ευρήματα διαφορετικών εποχών, από παλαιολιθικά εργαλεία μέχρι κεραμικά της Εποχής του Χαλκού (Εικ. 7, 8). Είναι ενδεικτικό ότι οι διαθέσιμες ραδιοχρονολογήσεις που προέρχονται από το απανθρακωμένο υλικό εστιών (καμένα ξύλα), ξεκινούν από τα χρόνια της Εποχής του Χαλκού και φτάνουν μέχρι και τα πρωτοβυζαντινά χρόνια (Ευστρατίου 2008, 45).

Μια άλλη πλευρά της έρευνας, το ίδιο ενδιαφέρουσα, επεδίωξε να αναδείξει τα άγνωστα μέχρι σήμερα για το συγκεκριμένο χώρο στοιχεία μιας παλαιοπεριβαλλοντικής και κλιματολογικής ανασύνθεσης, που χωρίς αμφιβολία επηρέασε διαχρονικά τις ανθρώπινες επιλογές των ανθρώπινων ομάδων στην περιοχή (Willis 1994, 103). Η ανθρακολογική μελέτη, που βασίστηκε σε αναλύσεις δειγμάτων άνθρακα από εστίες που ανασκάφτηκαν σε διαφορετικά σημεία, έδειξε την παρουσία βλάστησης με κυρίαρχα είδη την ελάτη *(Abies* sp.), την οξυά (*Fagus* sp.), τη μαύρη πεύκη (*Pinus nigra)*, τον κέδρο (*Juniperus* sp.), τον φράξο (*Fraxinus* sp.), τη δρυ (*Quercus*) και την ιτιά (*Salix* sp.) που κυριαρχούν σε υψόμετρα πάνω από τα 1.000 μ. (Εικ. 9). Κοιτώντας πίσω στο χρόνο διαπιστώνεται ότι ορεινές περιοχές, όπως η Πίνδος, χαρακτηρίζονταν από δάση ελάτης, και μαύρης πεύκης 7.500 χρόνια πριν από σήμερα, ενώ μετά το 3000 π.Χ. η παρουσία της οξυάς φαίνεται να επιβεβαιώνει μια αυξανόμενη ανθρώπινη παρουσία και εκμετάλλευση των ορεινών όγκων, κυρίως μέσω της κτηνοτροφίας (Efstratiou Biagi, Elefanti, Karkanas and Ntinou 2006, 418).

Τα αποτελέσματα των ερευνών μας στη διάρκεια των οκτώ χρόνων (2002-2009) δραστηριοποίησης της ομάδας μας στην περιοχή του βορειοδυτικού ορεινού τμήματος του Ν. Γρεβενών είναι εντυπωσιακά και για τον αριθμό των αρχαιολογικών «θέσεων» της Μέσης Παλαιολιθικής που εντοπίστηκαν. Μέχρι το καλοκαίρι του 2009 είχαν εντοπιστεί από την ομάδα μας πάνω από 200 «θέσεις» ή «σημεία» με συγκεντρώσεις λίθινων εργαλείων, σχεδόν αποκλειστικά της Μέσης Παλαιολιθικής, και πιο συγκεκριμένα πυρήνων, φολίδων και αιχμών κατασκευασμένων με την τεχνική «λεβαλουά» (*Levallois),* που χρονολογούνται γύρω στο 40.000 χρόνια πριν από σήμερα και υποδηλώνουν την παρουσία ομάδων Νεάντερταλ (*Homo Sapiens Neandethalensis)* στη νότια Βαλκανική (Εικ. 10). Οι μεσοπαλαιολιθικές εγκαταστάσεις της Σαμαρίνας φαίνεται να ανήκουν στο ισοτοπικό στάδιο 3 που χρονολογείται από το 50000 π.Χ. ή λίγο νωρίτερα. Είναι μια περίοδος που θα λέγαμε ότι πιθανότατα σημαδεύει την παρουσία των τελευταίων Νεάντερταλ στην Ευρώπη, ιδιαίτερα στα νοτιότερα τμήματά της, ίσως λίγο πριν τη θεωρούμενη άφιξη των πρώτων ανατομικά μοντέρνων ανθρώπων (*homo sapiens sapiens*) στην περιοχή. Δύο άλλες εργαλειακές ομάδες που έχουν απομονωθεί στο υλικό, που έχει συλλεγεί, αφορούν η μεν πρώτη μικρότερα σε μέγεθος εργαλεία, όπως είναι οι μικροί πρισματικοί, πολυεδρικοί πυρήνες, μικρολεπίδες, τερματικά ξέστρα και ισοσκελή τραπέζια από πυριτόλιθο και ίασπη, που ανήκουν στον πολιτισμικό κύκλο του τέλους της Παλαιολιθικής και των αρχών του Ολόκαινου

Εικ. 10.
Χαρακτηριστικό δείγμα λίθινων εργαλείων
της Μέσης Παλαιολιθικής (αιχμή «λεβαλουά»).

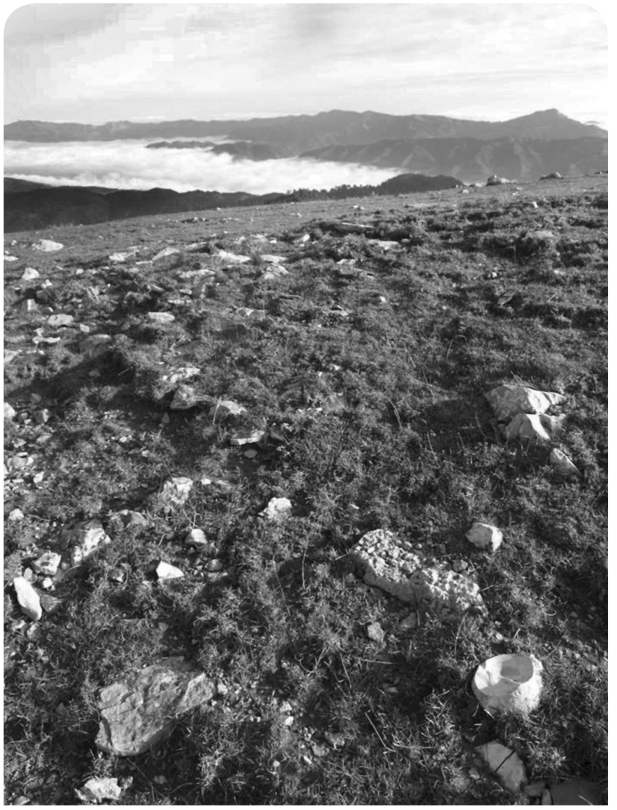
Εικ. 11.
Λίθινο εργαλείο της
Ανώτερης Παλαιολιθικής (ξέστρο).

Εικ. 12.
Αλπική λίμνη σε 1.900 μ. υψόμετρο στο Σμόλικα,
με διάσπαρτο μεσοπαλαιολιθικό υλικό στις όχθες της.

(Ανώτερη Παλαιολιθική και/ή Μεσολιθική) λίγο πριν ή λίγο μετά το 10000 π.Χ. (Εικ. 11). Ενώ η δεύτερη συνιστά μια ομάδα εργαλειακών τύπων από πυριτόλιθο που αποδίδεται με βεβαιότητα στη Νεολιθική και κυρίως την Εποχή του Χαλκού και χρονολογείται μετά το 5000 π.Χ. Τέλος, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη χρονολόγηση των ομάδων Νεάντερταλ στην περιοχή το γεγονός ότι πολλές από τις «θέσεις» της Μέσης Παλαιολιθικής που εντοπίστηκαν, βρέθηκαν πάνω σε παγετώδεις αποθέσεις γνωστές και ως «μοραίνες»(moraine), που έχουν πρόσφατα συστηματικά μελετηθεί γεωλογικά και φαίνεται να χρονολογούνται τα τελευταία 100.000 χρόνια (Hughes, Woodward, Macklin, Gilmour and Smith 2006, 413).

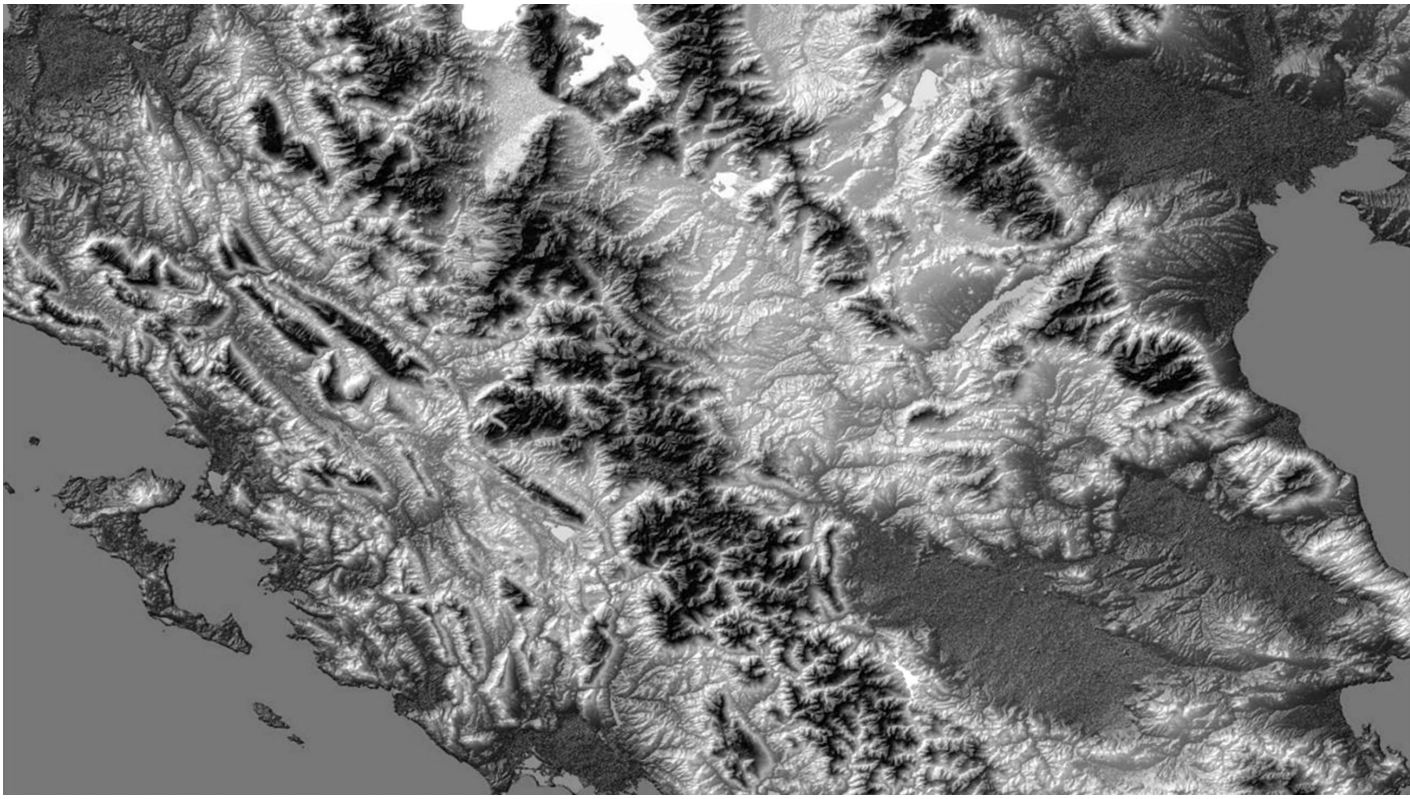
Το 2009 η επιτόπια έρευνά μας στο βορειοδυτικό τμήμα των ορεινών Γρεβενών κινήθηκε σε ακόμα πιο απαιτητικές και αχαρτογράφητες αρχαιολογικά περιοχές. Αυτές είναι τα πολύ μεγάλα υψόμετρα της Πίνδου, που αγγίζουν τα 2.300 μ. και βρίσκονται στους όγκους του Σμόλικα και στα ΒΔ της Σαμαρίνας, όπου εξακολούθησαν να εντοπίζονται «θέσεις» της Μέσης Παλαιολιθικής (Εικ. 12). Στο μεθοδολογικό επίπεδο ισχύει και στην περίπτωση αυτή το ίδιο «μοντέλο εντοπισμού» (site location) και ερμηνείας των ανοικτών αυτών «θέσεων». Φαίνεται και πάλι ότι πρόκειται για εποχικούς «σταθμούς» ομάδων Νεάντερταλ που καταγράφονται σε στρατηγικά περάσματα, πάντα κοντά σε φρέσκες πηγές νερού ή αλπικές λίμνες και σε μικρή απόσταση από τις διάσπαρτες και εκτεταμένες στην περιοχή αποθέσεις πυριτόλιθου (Εικ. 13). Και το ενδιαφέρον είναι ότι στα ίδια αυτά ακριβώς σημεία υπάρχουν και σήμερα οι εποχικές στάνες των Βλάχων και Κουπατσάρων της περιοχής, κάτι που καταγράφει μια επίμονη προτίμηση περιοχών και σημείων διαχρονικά με συγκεκριμένα μικροπεριβαλλοντικά και κλιματολογικά χαρακτηριστικά, όπου οι κυνηγοί Νεάντερταλ έδωσαν τη θέση τους μετά το 40000 π.Χ. στους «μοντέρνους» ανατομικά τροφοσυλλέκτες (homo sapiens sapiens), για να ακολουθήσουν με τη σειρά τους οι περιστασιακοί νεολιθικοί κυνηγοί μετά το 10000 και τέλος, μετά το 2000 π.Χ. οι εποχικοί κτηνοτρόφοι της Εποχής του Χαλκού.

Εικ. 13.
Πηγές ντόπιου πυριτόλιθου στις βουνοκορφές της Σαμαρίνας.

Εικ. 14.
Άποψη της πλούσιας σε παλαιολιθικές θέσεις βουνοκορφής της Σαμαρίνας, η οποία και διακρίνεται στη φωτογραφία.

Εικ. 15.
Η περιοχή της Πίνδου στην κεντρική Ελλάδα και η συγκέντρωση των αλπικών αρχαιολογικών «θέσεων» των Γρεβενών.

Τα ευρήματα της ορεινής Πίνδου στην περιοχή των βορειοδυτικών Γρεβενών είναι εξαιρετικά σημαντικά για την ελληνική προϊστορία, γιατί ανοίγουν θεωρητικά και στην πράξη το μεγάλο κεφάλαιο της ορεινής και αλπικής αρχαιολογίας στην Ελλάδα (Hughes and Woodward 2008, 575). Οι λόγοι για την ιδιαίτερη σημασία της περιοχής της Σαμαρίνας για τη Μέση Παλαιολιθική περίοδο ολόκληρου του ελλαδικού χώρου, όπως καταλήγουμε να πιστεύουμε, δεν είναι ακόμα γνωστοί. Και σ' αυτή τη φάση της έρευνας μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Αν εξαιρέσει κανείς τον παράγοντα της γενικότερης έλλειψης επιτόπιων ερευνών στον ελλαδικό χώρο, ιδιαίτερα «ανοικτών» θέσεων (open-air sites), μια δυστυχώς αρνητική πραγματικότητα που θα μπορούσε μαζί με για την επιλεκτική αρχαιολογική ανάδειξη μέχρι σήμερα συγκεκριμένων περιοχών (λ.χ. Ήπειρος) να θεωρηθεί υπεύθυνη για τις αποσπασματικές γνώσεις της περιόδου, η προτίμηση των τελευταίων Νεάντερταλ στο τμήμα αυτό της Πίνδου, αν δεν είναι ένα τυχαίο γεγονός, θα πρέπει να οφείλεται στην ιδιαίτερη τοπογραφία και ελκυστικότητα της περιοχής για τις ομάδες αυτές (Εικ. 14), αλλά κυρίως στην αρχαιολογική «ορατότητα» του τοπίου. Ιδιαίτερα αυτός ο παράγοντας αποδεικνύεται καθοριστικός, αφού σε αλπικές πλειστοκαινικές ταράτσες δίπλα σε πηγές νερού και σε ποτάμια ή κοντά σε εκτεταμένες και πηγές πυριτόλιθου και πλούσιους τόπους σε θηράματα έχουν εντοπιστεί εκτεταμένες επιφάνειες ή μικρότερα σημεία επιχώσεων με ενδείξεις «παλαιοεδάφους» (paleosols), που παραπέμπουν σε υπολείμματα «παλαιοεπιφανειών» (paleosurfaces), και επομένως προϋποθέτουν στον πιθανό εντοπισμό ευρημάτων σε μια in situ στρωματογραφική ακολουθία.

Η επιτόπια έρευνα του ΑΠΘ στην περιοχή της Πίνδου γύρω από τη Σαμαρίνα έχει μόλις ανοίξει ένα άγνωστο κομμάτι της παλαιολιθικής έρευνας «ανοικτών» αρχαιολογικών θέσεων στην Ελλάδα (Εικ. 15). Αλλά έχει αναδείξει και κάτι άλλο. Την επιτακτική ανάγκη για έρευνες πεδίου σε ορεινές και αλπικές περιοχές της χώρας, που, όπως επισημαίνουν τα μέχρι τώρα εντυπωσιακά ευρήματα της Πίνδου, κρύβουν ίσως τα πιο ενδιαφέροντα κεφάλαια της πρώιμης προϊστορίας της Ελλάδας.

Βιβλιογραφία

Ευστρατίου, Ν., Biagi, P., Ελεφάντη, Π., και Μ., Spataro, «Προϊστορικές έρευνες στην Πίνδο. Η ορεινή περιοχή των Γρεβενών. Τα πρώτα αποτελέσματα», *ΑΕΜΘ* 17, 2003, 581-591, Θεσσαλονίκη.

Ευστρατίου, Ν., Biagi, P., Ελεφάντη, Π. και Μ. Ντίνου, «Προϊστορικές ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή της Σαμαρίνας στην Πίνδο του Ν. Γρεβενών», *ΑΕΜΘ* 18, 2004, 623-631, Θεσσαλονίκη.

Efstratiou, N., Biagi, P., Elefanti, P., Karkanas, P. and M. Ntinou, "Prehistoric exploitation of Grevena highland zones: hunters and herders along the Pindus chain of Western Macedonia (Greece)", *World Archaeology,* Special Issue 'Archaeology at Altitude' vol. 38, 3, 415-435, London, 2006.

Ευστρατίου, Ν., Η ορεινή αρχαιολογία της Πίνδου, *Εγνατία* 12, 2008, 45-63.

Efstratiou, N., Biagi, P., Angelucci D.E. and R. Nisbet, Middle Palaeolithic chert exploitation in the Pindus mountains of western Macedonia, Greece, *Antiquity Project Gallery*, May 2011.

Hammond, N.G.L. *Epirus*. Clarendon Press, Oxford, 1967.

Hughes, P.D., Woodward, J.C., Macklin, M.G., Gilmour, M.A. and G.R. Smith, "The glacial history of the Pindus Mountains, Greece", *Journal of Geology* 114, 2006, 413-434.

Hughes, P.D. and J.C. Woodward, «Timing of glaciation in the Mediterranean mountains during the last cold stage», *Journal of Quaternary Science* 23, 2008, 575-588.

Wace, A.J.B. and M.S. Thompson, *The Nomads of the Balkans. An account of Life and Customs among the Vlachs of the Northern Pindus*. Biblo and Tannen, Cambridge, 1913.

Wilkie, N.C and M.E. Savina, "The earliest farmers in Macedonia". *Antiquity* 71, 1997, 201-7.

Willis, K.J., "Altitudinal variation in the late Quaternary vegetational history of northwest Greece", *Historical Biology*, 9, 1994a,103-116.

Abstract

The Archaeology of Samarina and its region - The research in 2009

Nikos Efstratiou, Paolo Biagi

In recent years prehistoric archaeological research in the north-western mountainous part of the Grevena prefecture has uncovered traces of a lively and extremely interesting 'high altitude archaeology', which for the first time has acquired such a dynamic and such substance in mainland Greece. These traces consist of archaeological indications - particularly stone tools - of the almost constant presence of groups of people from the Palaeolithic Era, at least 60,000 years before our time, and the Neolithic Era up until at least the Bronze Age (2000 BC). What is impressive is the high altitude at which these indications have been found - in many cases above 2,000 m. -, thus effectively making them the first Alpine sites in Greece. These are rural sites that have been discovered either close to natural water sources or near small Alpine lakes and sources of flint, where groups of hunters and food-gatherers must have stopped during their constant wanderings amongst the Pindus mountains.

Έγχρωμες Εικόνες

Π. Γ. Δ. Μ.
F. Y. R. O. M.
ΑΛΒΑΝΙΑ
ALBANIA
Αχρίδα
Achrida
Λ. Αχρίδα
L. Achrida
Λ. Μεγάλη Πρέσπα
L. Megali Prespa
Όρ. Βαρνούς
Mt. Varnus
Όρ. Βόρας
Mt. Voras
Έρεγών Π.
Eregon River
Ν. ΠΕΛΛΗΣ
PELLIS PRE
Φλώρινα
Florina
Ν. ΦΛΩΡΙΝΑΣ
FLORINA PREF.
Πέτρες
Petres
Λ. Πετρών
L. Petron
Λ. Βεγορίτις
L. Vegoritis
Έδεσ
Edes
Λ. Μαλίκη
L. Maliki
Λ. Μικρή Πρέσπα
L. Mikri Prespa
Όρ. Βέρνο
Mt. Verno
Όρ. Βέρμιο
Mt. Vermio
Βέ
Ve
Καστοριά
Kastoria
Λ. Καστοριάς
L. Kastorias
Άργος Ορεστικό
Argos Orestiko
Πτολεμαΐδα
Ptolemaida
Ν. ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ
KASTORIA PREF.
Ν. ΚΟΖΑΝΗΣ
KOZANI PREF.
Αώος Π.
Aoos River
Όρ. Γράμμος
Mt. Grammos
Δρίνος Π.
Drinos River
Σιάτιστα
Siatista
Όρ. Άσκιο
Mt. Askio
Κοζάνη
Kozani
Όρ. Βόιο
Mt. Voio
Τσοτύλι
Tsotili
Σαραντάπορος Π.
Sarantaporos River
Αιανή
Aiani
Όρ. Σμόλικας
Mt. Smolikas
Γρεβενά
Grevena
Όρ. Βούρινος
Mt. Vourinos
Αώος Π.
Aoos River
Όρ. Τύμφη
Mt. Timfi
Ν. ΓΡΕΒΕΝΩΝ
GREVENA PREF.
Αλιάκμων Π.
Aliakmon River
Όρ. Καμβούνια
Mt. Kamvounia
Όρ. Χάσια
Mt. Hasia
Ν. ΚΕΡΚΥΡΑΣ
CORFU PREF.
Όρ. Μουργκάνα
Mt. Mourgana
Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
IOANNINA PREF.
Όρ. Μιτσικέλη
Mt. Mitsikeli
Γιάννενα
Giannena
Όρ. Λάκμος
Mt. Lakmos
Όρ. Αντιχάσια
Mt. Antihasia
Ν. ΛΑΡΙΣΑ
LARISA P
Κέρκυρα
Corfu
Θύαμις Π.
Thiamis River
Λ. Ιωαννίνων
L. Ioanninon
Ν. ΤΡΙΚΑΛΩΝ
TRIKALA PREF.
Ηγουμενίτσα
Igoumenitsa
Όρ. Τόμαρος
Mt. Tomaros
Ξερβούνι
Xervouni
Τρίκαλα
Trikala
Πηνειό
Pin
Ν. ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ
THESPROTIA PREF.
Άραχθος Π.
Arachthos River
Όρ. Αθαμανικά
Mt. Athamanika
0 6 12 18 24 30 36 42 χλμ

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ
BULGARIA
Όρ. Κερκίνη
Mt. Kerkini
Όρ. Όρβηλος
Mt. Orvilos
Ν. ΔΡΑΜΑΣ
DRAMA PREF.
Λ. Δοιράνη
L. Doirani
Λ. Κερκίνη
L. Kerkini
Όρ. Φαλακρό
Mt. Falakro
Νέστος Π.
Nestos River
Δράμα
Drama
Ν. ΣΕΡΡΩΝ
SERRES PREF.
Όρ. Κρούσια
Mt. Krousia
Σέρρες
Serres
Όρ. Πάικο
Mt. Paiko
Ν.ΚΙΛΚΙΣ
KILKIS PREF.
Κιλκίς
Kilkis
Στρυμών Π.
Strymon River
Φίλιπποι
Filippi
Καβάλα
Kavala
Βόδας Π.
Vodas River
Αξιός Π.
Axios River
Όρ. Βερτίσκος
Mt. Vertiskos
Αμφίπολη
Amfipoli
Όρ. Παγγαίο
Mt. Pangeo
Πέλλα
Pella
Όρ. Κερδύλιο
Mt. Kerdilio
Ν. ΚΑΒΑΛΑΣ
KAVALA PREF.
Θάσος
Thasos
Εχέδωρος Π.
Echedoros River
Ν. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
THESSALONIKI PREF.
Λ. Κορώνεια
L. Koronia
Λ. Βόλβη
L. Volvi
Λουδίας Π.
Loudias River
Όρ. Χορτιάτης
Mt. Hortiatis
Ν. ΗΜΑΘΙΑΣ
IMATHIAS PREF.
Στάγειρα
Stagira
Ν. ΘΑΣΟΣ
IS. THASOS
Θεσσαλονίκη
Thessaloniki
Όρ. Χολομών
Mt. Holomon
Βεργίνα
Vergina
Ν. ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ
HALKIDIKI PREF.
Όρ. Πιέρια
Mt. Pieria
Όλυνθος
Olynthos
Πολύγυρος
Poligiros
Κατερίνη
Katerini
Θερμαϊκός Κόλπος
Thermaikos Gulf
Ν. ΠΙΕΡΙΑΣ
PIERIAS PREF.
ΑΓΙΟ ΟΡΟΣ
AGHIO OROS
Όρ. Όλυμπος
Mt. Olympus
Δίον
Dion
Όρ. Όσσα
Mt. Ossa
Μαυροβούνι
Mavrovouni
Λάρισα
Larisa

Εικ. 2.
Οι αλπικοί όγκοι στην περιοχή της Σαμαρίνας, όπου διεξάγεται η επιτόπια έρευνα.

Εικ. 15.
Η περιοχή της Πίνδου στην κεντρική Ελλάδα και η συγκέντρωση των αλπικών αρχαιολογικών «θέσεων» των Γρεβενών.

Εικ. 7.
Άποψη ανασκαφικής τομής σε θέση της Εποχής του Χαλκού σε αλπική περιοχή.

Εικ. 6.
Διάσπαρτο αρχαιολογικό υλικό (λίθινα εργαλεία) στην επιφάνεια των «θέσεων» της περιοχής.